

Poznań, 7 maja 2024r.

Prof. dr hab. Aleksander Grzelak
Katedra Makroekonomii i Gospodarki Żywnościowej
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Katarzyny Dostaw pt.: „Wspólna Polityka Rolna a konkurencyjność rodzinnych gospodarstw rolnych w Polsce”, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Kolegium Nauk o Przedsiębiorstwie, Warszawa 2024, ss. 310 (maszynopis), napisanej pod kierunkiem dr hab. Romana Sobieckiego, prof. SGH

1. Ocena doboru problematyki badawczej i tematu rozprawy

Zagadnienie dotyczące związków pomiędzy wspólną polityką rolną (WPR) UE a konkurencyjnością gospodarstw rolnych w Polsce jest oryginalne i interesujące z naukowego punktu widzenia, jak również użyteczne w wymiarze aplikacyjnym. Pomimo, że procesy te były przedmiotem innych badań to uwagę zwraca zastosowanie innowacyjnego podejścia metodycznego oraz wszechstronnego ujęcia badawczego. Okoliczności te sprawiają, że podejmowany w dysertacji temat warty jest pogłębienia. Ponadto różna jest dynamika tych zjawisk w czasie. W ostatnich latach dyskusja nad zagadnieniami konkurencyjności gospodarstw rolnych w kontekście oddziaływania instrumentów WPR jest szczególnie wyraźna ze względu na nową perspektywę budżetową UE, jak i program zmian w funkcjonowaniu rolnictwa zawarty w Europejskim Zielonym Ładzie. Pojawiają się pytania dotyczące tego na ile przewidywane zmiany wpłyną na konkurencyjność rolnictwa w krajach UE? Czy będzie to głównie konkurencyjność jakościowa z uwagi na ewentualny wzrost dobrostanu środowiska, czy będzie to wystarczający argument dla producentów żywności w UE do odnoszenia sukcesów na rynku światowym? A może WPR powoli odchodzi już od wyraźnego wsparcia producentów rolnych i ich ochrony od konkurencji z krajów trzecich? W środowisku naukowym zdania w tym obszarze są podzielone. Recenzowana dysertacja próbuje w części nawiązywać do tych aktualnych problemów formułując uzasadnione argumenty naukowe, jak i osadzając poruszane zagadnienia w perspektywie holistycznej.

Ponadto chciałbym zauważyć, że wyzwaniem naukowym wciąż pozostaje rozpoznanie mechanizmów oddziaływania wsparcia na konkurencyjność gospodarstw rolnych z uwzględnieniem heterogeniczności tego zbioru jednostek. Dodatkowo interesujące z punktu widzenia naukowego jest przedstawienie instytucjonalnego kontekstu wpływającego na konkurencyjność gospodarstw rolnych, co ma miejsce w pracy.

2. Układ pracy

Praca składa się z sześciu rozdziałów, wstępu i podsumowania. Układ pracy jest właściwie zaprojektowany i spójny z tematem głównym. Uwagę zwraca duża objętość pracy, co wskazuje na jej pracochłonność, aczkolwiek z drugiej strony po lekturze całości pojawia się przesyt informacjami nie zawsze niezbędnymi w rozprawie doktorskiej (np. w rozdz.V. Podrozdział 2.3.1 jest niepotrzebny (w sensie jego wyodrębniania z 2.3) ponieważ nie wprowadzono kolejnego 2.3.2. Ewentualnie należało wprowadzić wcześniej podrozdział obejmujący strony 92-99 zamiast wstępu do 2.3.1. Natomiast sformułowanie rozdziału czwartego wskazywałoby na to, że podjęte tam zostaną porównania konkurencyjności gospodarstw rolnych w Polsce na tle krajów UE. Tymczasem tych porównań jest niewiele i dotyczy to bardziej rolnictwa jako sektora i perspektywy rynków rolnych poprzez handel zagraniczny. Stąd uważam, że niewłaściwie określono tytuł tego rozdziału. Pozytywnie oceniam przejrzystość pracy i jej uzupełnienia w postaci dodatkowych aneksów. Pozwoliło to na „odciążenie” zasadniczej treści pracy empiriami, a z drugiej strony umożliwiło uzupełnienie niektórych treści.

W części pierwszej dysertacji obejmującej rozdz. I-II przedstawiono ramy teoretyczne i przeglądowe związane z konkurencyjnością, w tym gospodarstw rolnych. Rozdziały III-IV mają charakter empiryczny i stanowią wprowadzenie do zasadniczych rozważań badawczych. Kolejny rozdział zawiera instytucjonalny kontekst WPR w aspekcie kształtowania konkurencyjności gospodarstw rolnych. Z kolei rozdział szósty ocenia efekty oddziaływania dopłat do inwestycji na konkurencyjność gospodarstw, co pozwoliło na weryfikację postawionych hipotez.

Za najwartościowszy w pracy uważam rozdziały IV i VI w którym wykorzystano interesujące podejście do oceny konkurencyjności gospodarstw rolnych. W sumie poziom naukowy wszystkich części pracy jest adekwatny do standardów stawianych dysertacjom doktorskim. Pewien niedosyt wywołuje jedynie poświęcenie zbyt mało uwagi na odniesienie

się do wpływu innych instrumentów WPR na konkurencyjność gospodarstw rolnych. Rozdziały kończą się podsumowaniem, co oceniam pozytywnie.

3. Cele pracy i hipotezy badawcze, luki badawcze

Cel główny pracy sformułowany został poprawnie i jest adekwatny dla poziomu prac doktorskich. Został zrealizowany z sukcesem na co wpływ miała rzetelność przeprowadzonych badań. W przypadku hipotezy głównej to jej sformułowanie nie budzi wątpliwości, aczkolwiek jest ona, w moim przekonaniu, relatywnie wąska w odniesieniu do tematu głównego a jej poziom oryginalności nie jest wysoki. Sposób jej dowodzenia oceniam pozytywnie. Rozwinięciem hipotezy głównej są trzy hipotezy cząstkowe dotyczące wielkości ekonomicznej, specjalizacji produkcji oraz lokalizacji gospodarstw według makroregionów FADN. Spełniają one, w moim przekonaniu, kryteria naukowości i zostały właściwie zrealizowane.

Doktorantka przedstawiła także problem badawczy oraz dwa szczegółowe pytania badawcze, które charakteryzują się oryginalnością i wskazują na dobrze przemyślane założenia procesu badawczego przeprowadzonego w dysertacji. Za plus uważam określenie luki badawczej związanej z badaniem oddziaływania dopłat inwestycyjnych na konkurencyjność rodzinnych gospodarstw rolnych w Polsce. Pozwoliło to na lepsze zintegrowanie treści z problemami badawczymi. Dotychczasowe analizy w tym obszarze dotyczyły bardziej oddziaływania płatności bezpośrednich na sytuację ekonomiczną gospodarstw rolnych, lub samej konkurencyjności gospodarstw rolnych (np. opracowania prof. W. Józwiaka). Dodatkowo w przypadku recenzowanej rozprawy zastosowano nową metodę badawczą (*propensity score* w ujęciu GPS), jak i wykorzystano szeroki zakres czasowy analiz (do czego jeszcze nawiąże).

4. Ocena zakresów rozprawy i metod badawczych

Horyzont czasowy badań (lata 2004-2021) jest wystarczający do realizacji postawionych celów. Pozwoliło to na bardzo dobre osadzenie poruszanych problemów w perspektywie retrospektywnej, jak i uchwycenie trendów rozwojowych. Zakres podmiotowy i przedmiotowy nie budzą moich wątpliwości. Uwagę zwraca umiejętne połączenie analiz na

poziomie makro- i mikroekonomicznym (poziom gospodarstw rolnych). Zakres przestrzenny badań obejmuje Polskę.

W pracy zastosowano metody badawcze związane ze statystyką opisową, analizą struktur badanych zjawisk. W celu oszacowania wpływu dopłat inwestycyjnych na dochód rolniczy wykorzystano metodę propensity score w podejściu GPS (generalised propensity score). Metoda ta jest uogólnieniem podejścia propensity score matching (PSM). Jest to nowatorskie ujęcie, dotychczas niewykorzystywane w ekonomice rolnictwa w Polsce. Uważam to za walor niniejszej rozprawy.

Autorka wykorzystwała głównie bazę danych polskiego systemu rachunkowości rolnej FADN. Umożliwiło to osiągnięcie wielu interesujących rezultatów badawczych. Uwagę zwraca dobra znajomość tej bazy przez Doktorantkę. Przy realizowanych analizach wykorzystano podział gospodarstw według 7 typów produkcji rolniczej, 6 klas wielkości ekonomicznej oraz 4 makroregionów FADN. Zapewniło to uwzględnienie niejednorodności gospodarstw rolnych, jak również dostrzeżenie różnych mechanizmów dostosowawczych gospodarstw rolnych w zakresie konkurencyjności. Dodatkowo wykorzystano dane GUS.

5. Uwagi merytoryczne

Lektura dysertacji skłania do refleksji. Pojawiają się także wątki dyskusyjne, krytyczne, wątpliwości oraz sugestie:

- podając informację dotyczącą wykorzystania płatności bezpośrednich przez gospodarstwa rolne (przypis 13) należałoby podać odwołanie literaturowe lub inne źródło. Podobna uwaga dotyczy nawiązania do dorobku Harrego Ansolffa bez żadnych odniesień (s.48)
- pojawia się zaskakująca deklaracja dotycząca tego, że celem badań jest ocena słuszności kreowanej obecnie polityki rolnej, a także wskazanie na konieczność przeprowadzenia określonych zmian poprawiających jej skuteczność (s.18). Po lekturze pracy stwierdzam, że cel ten nie został wystarczająco zrealizowany, a była ku temu szansa zarówno w rozdziale 6, jak i w podsumowaniu, gdzie zabrakło rekomendacji. Inna sprawa, że cel główny został określony na kolejnej stronie i został w pełni zrealizowany
- jak rozumieć stwierdzenie, że „...*Modelom wzrostu egzogenicznego zarzucano pewne niedoskonałości, w tym m.in. brak skłonności do realnej konwergencji między krajami wysoko rozwiniętymi a ubogimi*” (s.51). Po pierwsze nie wiadomo kto zarzucał, a po drugie to właśnie w modelach wzrostu egzogenicznego funkcja produkcji ma charakter rosnący, ale przy gasnącej dynamice, co sprzyja procesom konwergencji. Inna sprawa, że pomiędzy

krajami ubogimi a rozwiniętymi zachodzą procesy dywergencji, co z kolei lepiej wyjaśniane jest przez modele wzrostu endogenicznego

- w rozważaniach dotyczących nadwyżek siły roboczej w gospodarstwach rolnych (s.73) brakuje odniesień empirycznych. Wzmocniłoby to bardziej argumenty niż stwierdzenia typu np. „*znaczne ograniczenie udziału osób wiążących swoją aktywność zawodową wyłącznie z prowadzeniem rodzinnego gospodarstwa*”, „*...nastąpił istotny spadek liczby osób fizycznych pracujących w gospodarstwie...*”
- w kontekście rozważań nad dualnym charakterem zmian gospodarstw rodzinnych Autorka wskazuje rolnictwo industrialne oraz pozostałe gospodarstwa (w domyśle) stanowiąc miałyby rolnictwo zrównoważone (s.101). Tymczasem w ramach tej drugiej grupy (pozostałe) funkcjonują dodatkowo także gospodarstwa tradycyjne, czy ekologiczne
- zaskakujące jest stwierdzenie, że „*Mimo nadmiernego rozdrobnienia i relatywnie niskiej wydajności wielkość produkcji osiągnana przez większość polskich gospodarstw rolnych w Polsce jest relatywnie wysoka dzięki dużej powierzchni UR*” (s.140). Na tle gospodarstw rolnych z krajów UE wartość produkcji rolnej w Polsce jest relatywnie niska, podobnie jak areal UR. Zresztą Doktorantka sama to zauważa na s.107. jedynie w grupach gospodarstw większych (pow. 50 tys. EURO SO) sytuacja jest korzystna
- przy konstrukcji jednego ze wskaźników reprodukcji (tab. 15) odliczono wartość ziemi od inwestycji w sensie absolutnym. Przy okazji powołano się na źródło piszącego te słowa, które dotyczy reprodukcji. Idea wskaźnika, który zaproponowałem sprowadzała się do tego, żeby od wartości inwestycji brutto odjąć inwestycje związane z zakupem ziemi (inwestycje z wyłączeniem wartości ziemi, ale tej która jest częścią inwestycji w danym roku w ramach SE516, czyli od SE516 odejmujemy zakup ziemi w danym roku), tak aby inwestycje odnosiły się do zakupu w danym roku aktywów podlegających amortyzacji w sensie rachunkowym. W sumie nie zmienia to obrazu rozważań dotyczących procesów reprodukcji w gospodarstwach rolnych w pracy, także z uwagi na to, że wykorzystano kilka wskaźników reprodukcji
- w ocenie wpływu dopłat inwestycyjnych na konkurencyjność gospodarstw rolnych szkoda, że nie poszerzono analiz o wpływ tych dopłat na dochód w roku kolejnym (t+1). Wówczas być może wyjaśniłoby to niektóre sytuacje kiedy gospodarstwa bez dopłat inwestycyjnych osiągały wyższe dochody lub nieistotnie statystycznie niższe w porównaniu do tych ze wsparciem inwestycyjnym

- interesujące byłoby gdyby w podsumowaniu zaakcentowane zostały rekomendacje oraz kierunki dalszych badań w zakresie poruszanych zagadnień

6. Osiągnięcia badawcze

Doktorantce udało się osiągnąć kilka interesujących efektów naukowych. Zaliczam do nich:

- ustalenie siły oddziaływania dopłat inwestycyjnych na dochody gospodarstw rolnych ze względu na wielkość ekonomiczną, typy produkcyjne oraz lokalizację gospodarstw rolnych
- rozpoznanie mechanizmów wyjaśniających wpływ WPR UE na sytuację dochodową gospodarstw rolnych w Polsce
- dokonanie interesującego przeglądu badań dotyczącego konkurencyjności jako kategorii ekonomicznej
- zdiagnozowanie potencjału konkurencyjnego gospodarstw rolnych w Polsce ze względu na wielkość ekonomiczną typy produkcyjne oraz lokalizację
- zastosowanie interesującej metody badawczej (GPS) do badania wpływu dopłat inwestycyjnych na konkurencyjność gospodarstw rolnych
- dokonanie ciekawej syntezy zmian WPR UE w kontekście konkurencyjności
- rozpoznanie efektów wsparcia instrumentami WPR dla gospodarstw rolnych i ich otoczenia
- ustalenia dotyczące wzrostu kapitałochłonności produkcji w gospodarstwach rolnych w Polsce, czyli zmagania się kierowników gospodarstw rolnych z wyzwaniami malejących przychodów marginalnych

7. Formalna ocena pracy

Warsztat pisarski stosowany na ogół właściwie. Uwagę zwraca dopracowana szata graficzna opracowania. Pojawiają się także drobne „potknięcia”:

- tytuły tabel dotyczące kwestii empirycznych gospodarstw rolnych są w większości nieprecyzyjne. Doktorantka wykorzystuje tam sformułowanie: „...w latach 2004-2020”. Tymczasem powinno być w latach: 2004 i 2020.
- miejscami pojawiają się zbyt krótkie (1 lub 2 zdaniowe akapity), co sprawia że niektóre wątki są niedorozwinięte

- nieprecyzyjne sformułowania – „...*duża wykształcona siła robocza*”(s.68); „...*w sytuacji usunięcia biednych krajów*” (s.311)
- pojawiają się tzw. „światła” czyli niepotrzebnie niezapisane miejsca na stronach rozprawy

8. Ocena ogólnej wiedzy teoretycznej Doktorantki w dyscyplinie ekonomia i finanse oraz doboru literatury

Doktorantka w wystarczającym zakresie wykazała się umiejętnością prowadzenia pracy naukowej. Pokazała poziom wiedzy z zakresu teorii ekonomii adekwatny dla stopnia doktora w dyscyplinie ekonomii. Podejście Autorki do badanych zagadnień w świetle aktualnej wiedzy odpowiada regułom pracy doktorskiej. Umiejętność prezentowania i interpretowania wyników badań własnych jest także odpowiednia dla poziomu stawianego rozprawom doktorskim. Pani mgr Katarzyna Dostaw analizując kolejne zagadnienia nawiązywała do aktualnego dorobku nauk ekonomicznych, jak i najnowszych osiągnięć metodycznych.

W pracy wykorzystano obszerny (ok. 300 pozycji bibliograficznych) przegląd literatury. Jak na rozprawę doktorską ilość bibliografii w formie zwartej oraz w czasopiśmie jest w zupełności wystarczająca. Około ¼ tych pozycji to opracowania anglojęzyczne. Dominują pozycje z zakresu dyscypliny ekonomia i finanse. Dobór literatury w bardzo dobrym stopniu uwzględniał kwestie dotyczące analizowanych zagadnień. W sumie wybór i wykorzystanie literatury oceniam wyróżniająco, co pozwoliło na pełną realizację założeń badawczych.

9. Konkluzja końcowa

Stwierdzam jednoznacznie, iż przedstawiona przez Panią mgr Katarzynę Dostaw dysertacja jest w wystarczającym stopniu oryginalnym rozwiązaniem problemu naukowego. Uwagę zwraca pracowitość zrealizowanych badań oraz zastosowanie nowego podejścia badawczego do realizacji celu głównego oraz weryfikacji hipotez. Recenzowana praca wzbogaca wiedzę o zasygnalizowane wcześniej obszary związane z oddziaływaniem WPR UE na konkurencyjność gospodarstw rolnych w Polsce. Zgłoszone sugestie, uwagi krytyczne, czy dyskusyjne nie umniejszają ogólnych walorów rozprawy. **Stąd moja ocena rozprawy jest jednoznacznie pozytywna.**

Reasumując uważam, że rozprawa doktorska mgr Katarzyny Dostaw pt.: „*Wspólna Polityka Rolna a konkurencyjność rodzinnych gospodarstw rolnych w Polsce*” napisana pod opieką naukową Pana Dr hab. Romana Sobieckiego, prof. SGH spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim ((art. 13 ust 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r., o stopniach naukowych i tytule naukowym (z późn. zmianami)) z dziedziny nauk ekonomicznych, w dyscyplinie ekonomii. W związku z powyższym wnioskuje do Rady Naukowej Dyscypliny Ekonomia i Finanse Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie o jej przyjęcie i wnoszę o dopuszczenie Pani mgr Katarzyny Dostaw do publicznej obrony.

Prof. dr hab. Aleksander Grzelak